

de bulunur ve bir yere giderken kendisine refakat ederdi. Hasekilerin bir başka görevi de vâlide sultanın Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na nakli sırasında muhafızlığını yapmaktı. Devlet işlerinin Paşakapısı'na (Bâbîâli) intikalinden sonra sadrazamın sunduğu telhisleri padişaha götüren hasekiye "vezir karakulağı" denirdi.

Padişahın deniz gezilerinde saltanat kayığının dümenini bostancıbaşı tutar, kayığın baş tarafında ise haseki ağalar bulunurdu. Saltanat kayığının sağında ve solundaki iki kayıkta bulunan hasekiler de ayakta dururlar ve ellerindeki değneklerle güzergâh üzerinde bulunan kayıklara yol açmalarını emrederlerdi. Bostancı hasekilerinin bir görevi de padişahın gizli emirlerini taşra yöneticilerine iletme idi. Çoğu İstanbullu ve Arnavut asıllı olan hasekiler genellikle hamlacılıktan yetişirdi (bk. BOSTANCI). Hemen hepsi okur yazar, uzun boylu, düzgün konuşan, iş bilir kişiler olan bostancı hasekilerinden yüksek dereceli devlet memuriyetlerine yükselenler, hatta sadrazam olanlar bile çıkmıştır. Bostancı hasekilerine "elbise-bahâ" adıyla **vazife**, ekmeğe ve yemek verilirdi. Haseki fırınında pişen ekmeğe "bostancı somunu" denirdi. XIX. yüzyılın ilk yarısında sayıları 100 kadar olan bostancı hasekilerinin en büyük âmiri başhaseki ağa idi. Onun da altında kireç imalâthanelerinin mültezimi olan kireççibaşı, İstanbul ve civarındaki dalyanların mültezimi olan balık emini ve İstanbul'da şarap imali ve satışıyla ilgilenen şarap emini bulunmaktaydı (D'Ohsson, VII, 30).

Padişahın tebdilikyafetle yaptığı tef-tiş gezilerinde kendisine refakat eden on iki bostancı hasekisine "tebdil hasekisi" adı verilmiştir. 1829 yılında padişah maiyetindeki solak ve peyklerle birlikte hasekiler de kaldırılmış, bunların yerini rikâb-ı hümayun hademesi almıştır. Mâbeyn bostancılarının unvanı da "mâbeyn-i hümayun hademesi"ne çevrilmiştir (Atâ Bey, III, 113-114). Daha sonraki yıllarda Avrupa tarzına meyledilirken bazı makam adları gibi hasekilere de Fransızca yâver-i harb anlamında "aid de camp" unvanı verilmiş (Lutfi, VIII, 180), fakat bu yaygınlaşmamıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın 14, 49, 66 ve 67. ce-maat ortalarına haseki ortaları denirdi (Eyyûbi Efendi Kânunnâmesi, s. 43). Yaya ve atlı olan yeniçeri hasekileri, padişahın maiyetinde ava çıkmak ve av köpeği beslemek üzere Fâtih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmiştir. İmtiyazlı ve

itibarlı olan bu ortaların her birinin "haseki ağa" denilen kumandanları vardı. Bunlar, padişah camiye giderken atının sağında ve solunda yürüyerek ona refakat ederlerdi. Haseki ağalar bazan devşirme memuru olarak da kullanılmıştır. "Hasekiyân-ı piyâde" adı verilen ve sayıları 1000 kadar olan yeniçeri hasekilerinin yevmiyeleri zaman içinde 24-27 akçe arasında değişmiştir.

Yeniçeri hasekileri yaşlanınca belli bir maaşla emekliye sevk edilirdi. Hasekibaşılığa genellikle başdevecilikten geçilirdi. Haseki ağalar kethüdâ bey gibi samur ve vaşak kaplı kadife üst (bir nevi kürk) ile sarı çizme giyerler, atlarına gümüş zincir, enselik, özenge ve topuz vururlardı. Haseki ortalarının bu dört ağasına diğer yeniçeri zabıtlarıyla birlikte yılda iki defa yazlık ve kışlık elbise için kumaş verilirdi. Haseki ağalardan yükselenler ocak bey-tülmâlcisi olurdu. Tımarlı sipahi olarak dış hizmete çıkarılan ise 30.000 akçelik dirlik tasarruf ederlerdi. Kendilerine hünkâr hasekisi de denilen dört haseki ağanın en kıdemlisine başhaseki adı verilirdi. Başhaseki terfi ederek turnacıbaşı, saksoncubaşı, zağarcubaşı ve kethüdâ bey olabilirdi (a.g.e., s. 43).

Eski Saray baltacılarından olan ve kendisine hasekibaşı denilen görevli Dârüssaâde ağasına bağlı olup Haremeyn evkafıyla ilgilenirdi. Yine Eski Saray baltacılarından olan kapı haseki ağası ise Dârüssaâde ağasının sadrazam kapısındaki işlerini takip etmekle yükümlü bir görevliydi (bk. ELMACEK).

BİBLİYOGRAFYA :

R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrut 1968, I, 346; TSMA, nr. D 2939, 5695, E 6425; BA, Cevdet-Saray, nr. 3264, 5497; Selânikî, *Târih* (İpsirli), II, 759, 771; *Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri*, vr. 27^a, 27^b, 59^{a-b}, 91^{a-92^a}, 98^{a-101^a}; *Eyyûbi Efendi Kânunnâmesi* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 27, 42, 43, 44; Rycart, s. 38-40; Nâimâ, *Târih*, IV, 243; Silâhdar, *Târih*, II, 685; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 28, 29-30, 63 vd.; Atâ Bey, *Târih*, I, 293-294; III, 113-114; Lutfi, *Târih*, VIII, 180; Ahmed Cevad, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1299, s. 22; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 38, 347-348; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, I, 174, 204-205, 271, 351; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 72, 147 vd., 466, 474-475; a.mlf., "Haseki", *İA*, V/1, s. 337-339; Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (trc. C. Imber), London 1973, s. 86; Uluçay, *Padişahların Kadınları*, s. 34, 56; a.mlf., *Harem*, Ankara 1985, s. 42, 44, 55; J. B. Tavernier, *Osmanlı Sarayında Yaşam* (trc. Perran Üstündağ), İstanbul 1984, s. 155-158; Pakalın, I, 164, 752-754; Dihhudâ, *Lu-gatnâme*, XII, 56; Cengiz Orhonlu, "*Khaşşeki*", *EP* (Fr.), IV, 1131.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

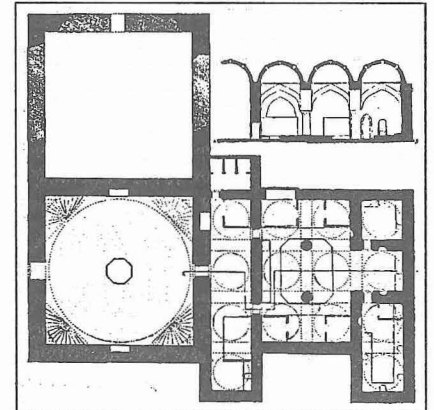
HASEKİ HAMAMI

İstanbul Eminönü'nde
XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından
yapılmış hamam.

Yenicami'nin arkasında, bu ibadet yerinin arastası olan Mısır Çarşısı'nın güney tarafındaki girişinin karşısında bulunuyordu. Vakfiyesinden, Kanûnî Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan tarafından vakıflarına gelir sağlamak üzere yaptırıldığı anlaşılmaktadır. M. Nermi Haskan, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Muharrem 958 (Ocak 1551) tarihli vakfiyesinde (Esad Efendi, nr. 3752) bu tesisin, "Hamam der mahalle-i yehûdiyân der kurb-i bâb-ı yehûd" olarak kaydedildiğini bildirir. Nitekim Eminönü'nün bu bölgesi evvelce bir yahudi mahallesi olduğundan şehri kuşatan sur kapılarından buradaki Bahçekapı halk arasına Çift Kapısı olarak adlandırılmıştı.

Hamamın Hassa Başmimarı Sinan tarafından inşa edildiği eserlerinin adlarını veren listelerden öğrenilmektedir. İçinde yalnız hamamların bulunduğu bir risâlede, "Merhûme Haseki Sultan hamamları, biri Ayasofya kurbunda ve biri yahudiler içinde" kaydı ile burasına işaret edilmiştir. *Tuhfetü'l-mî'mârîn*'de açık olarak zikredilmeyen yapı, *Tezkiretül'eb-niye*'de hamamlar bölümünde (nr. 7) "yahudiler içinde Haseki Sultan Hamamı" şeklinde verilmiştir. Bu büyük çifte hamam Sultan Hamamı olarak şöhrat bulduğundan semt de bu adla adlandırılmıştır. Bir müddet sonra yakınına Yenicami'nin yapımına başlanmış ve hamam bu külliyeyle ait yapılar arasında girmiştir.

Haseki Hamamı'nın Heinrich Glück tarafından çizilen plan ve kesiti (*Die Bäder*, şekil 102)

Zübde-i Vekāyât'ta hamamın, 12 Cemāziyelevvel 1115'te (23 Eylül 1703) vuku bulan Bahçekapı yangınında zarar gördüğü kaydedilmiştir. Fakat bundan sonra tekrar ihya edildiği anlaşılmaktadır. Heinrich Glück'ün 1916-1917 yılları arasında yaptığı incelemede hamamın kadınlar kısmı harap halde olmakla beraber erkekler kısmı henüz çalışır durumda idi. Ancak hamam Vakıflar İdaresi tarafından 1930 yılına doğru bütünüyle yıktırılmış, arsası bir süre boş durduktan sonra yerine bir iş hanı yaptırılmıştır.

Bu çifte hamamın yapı tekniği, mimarı özellikleri ve süslemesi hakkında yeterli bilgi yoktur, yalnız planı mevcuttur. Fakat Glück tarafından yayımlanan ve binanın yarısını belirten plan ile Hascan'ın kitabında Zühtü Başer'in çizdiği plan iki kanadın birleşmesi bakımından uyumsuzluk göstermektedir. Başer'in çiziminde sağda olan kadınlar kısmı Glück'ün planında kalıntı halinde ve soldadır.

Glück'ün verdiği ölçüye göre kare planlı soyunma yerleri içte 12,50 m. kadar olup duvar kalınlığı 1,50 m. idi. Üstü kubbe ile örtülü olan bu mekânın girişi sokak cephesinin ortasında bulunuyordu. İçeride, üç duvar önünde ağaç direklere dayanan ahşap sāyebanlar dolaşıyordu. Karenden kubbeye geçiş, köşelerde her biri mukarnaslı üçer konsola oturan, iç yüzeyleri istiridye kabuğu gibi yivli tromplarla sağlanmıştı. Camedânın ortasında her bir kenarı 0,80 m. ölçüsünde sekizgen bir şadırvan vardı. İlliklik bölümüne geçiş veren kapının yanında da kahve ocağı bulunuyordu. Kemerlerle ayrılmış kubbeli dört bölüm halindeki ılıklığın solunda yer alan bir çıkıntının içinde helâlar mevcuttu. En sağdaki bölüm ise yana taşıyordu. Glück'ün bildirdiğine göre, helâlara komşu bölümün duvarında derin bir nişle bunun içinde bir tekne bulunuyordu. Bu aslında, "yahudi çukuru" denilen ve Müseviler'in de gittikleri hamamlarda görülen küçük havuz olmalıdır. İki kapıdan geçilen sıcaklık altı eşit bölüme ayrılmış olup her birini örten pandantifli kubbeler, ortadaki iki kalın sütuna bindirilmiş kemerler tarafından taşınıyordu. Glück yapıyı incelediği sırada geniş ve köşeleri pahlı bir şekil üzerine oturan bu sütunların alt ve üst uçlarında tunç bilezikler bulunuyordu. Bu sekinin üst yüzeyi porfirden bir levha ile süslenmişti. Soldaki son ve helâların duvarına komşu sivri kemerli bir nişin içinde de su bağlantılı bir tekne vardı.

Sıcaklığın dip duvarındaki üstü kubbe ile örtülü geniş kemer bir eyvan halinde açılmış, iki yanında ise kubbeli halvet hücreleri yer almıştı. Sağdaki hücre, yana çıkıntı halinde olan diğer hücreden bir kemerle ayrılmıştı. Her hamamda olduğu gibi dış cephede su haznesiyle külhan bulunuyordu. Erkekler kısmına bitişik olan kadınlar kısmının öteki ile aynı plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak eserden hiçbir iz kalmadığından Zühtü Başer'in çiziminde görülen bazı problemleri çözmek artık mümkün değildir. Eserleri yaşatması gereken bir idarenin, Türk sanatının değerli bir yapısını yok edişine üzülmemek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâî, *Tezkiretü'l-ebniye*, s. 6, 125; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekāyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 825; H. Glück, *Probleme des Wölbungsbaues, I-Die Bäder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 139-141, rs. 102-104, ayrıca bk. s. 158-159, 168-169; E. Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul 1958, pafta B-4; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 391; M. Nermi Hascan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 176.

SEMAVİ EYİCE

HASEKİ KÜLLİYESİ

İstanbul Haseki'de
XVI. yüzyıla ait külliye.

Cami, medrese, sıbyan mektebi, çeşme, imaret ve dârüşşifâdan meydana gelen külliye, Kanûnî Sultan Süleyman'ın ünlü hasekisi Hürrem Sultan (ö. 1558) adı-

na Mimar Sinan'ın hassa başmimarı olduktan sonra yaptığı ilk eseridir. XIX. yüzyıldan itibaren Haseki adıyla anılan Avratpazarı (geniş bilgi için bk. *DİA*, IV, 125) semtinde kurulmuştur. Peçuylu İbrâhim (*Târih*, I, 298) ve Evliya Çelebi (*Seyahat-nâme*, I, 165), külliyein burada yapılmasının Kanûnî'nin eşine gösterdiği bir incelelik olduğunu yazar.

958 (1551) tarihli vakfiyesi Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Esad Efendi, nr. 3752/1; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2001/2) külliyein ilk yapılan birimi cami olup medrese ve sıbyan mektebi bir yıl, imaret ve dârüşşifâ ise on iki yıl sonra inşa edilmiştir. Bu durum külliyein bir bütün olarak planlanmadığını, binaların değişik zamanlarda ayrı ayrı düşünülerek tasarlandığını gösterir. Cami Haseki caddesinin bir yanında, medrese, sıbyan mektebi, imaret ve dârüşşifâ ise diğer yanında yer almaktadır.

Cami. 945 (1538-39) yılında tek kubbe- li şemada inşa edilen cami dışarıdan yüksek bir yuvarlak kasağa, içeriden istiridye kabuğu biçiminde tromplara oturan 11,30 m. çapında bir kubbenin örttüğü kare planlı harimle pandantifli beş kubbenin örttüğü son cemaat yerinden oluşmaktaydı. Fakat yapı cemaate dar geldiğinden vakfın mütevellisi Hasan Bey'in isteğiyle 1612'de Sedefkâr Mehmed Ağa'nın doğu duvarını kaldırıp iki sütuna oturtulmuş üç kemerli bir açıklıkla geçilen, aynı büyüklükte kubbe ile örtülü bir mekân ilâve etmesiyle iki misli genişletilmiş, bu arada mihrabı da çift kubbeli

Haseki Külliyesi'nin genel görünüşü - İstanbul

